Ľudové náhrobníky z Ábelovej, Madačky a Nedelišťa - svedectvo o dobe a priestore

Ján Aláč

Ábelová, Madačka a Nedelište patrili v minulosti a stále patria do *Novohradských vrchov*. V súčasnosti táto skutočnosť je už takmer nepostrehnuteľná a zabudnutá, ale v minulosti tomu bolo inak. *Novohradské vrchy* tvorili veľmi osobitý svet so špecifickou atmosférou, ale aj identitou a v neposlednom rade aj s pozoruhodnými vizuálnymi podobami. Napriek tomu, že sa Novohradské vrchy postupne vytratili z povedomia obyvateľov Slovenska, ale aj samotného Novohradu, ešte pred storočím patrili k ich najrázovitejším oblastiam.

Napriek v minulosti navonok pôsobiacej jednote a kompaktnosti Novohradských vrchov, aj tento neveľký priestor bol vnútorne štruktúrovaný. Osobitý celok v rámci neho tvorili sídla Ábelová, Madačka a Nedelište. Stredobodom tohto malého sveta bola Ábelová a nielen ako centrum cirkevného zboru (matkocirkev). Dominovala počtom obyvateľov a v neposlednom rade aj svojou polohou. S nadmorskou výškou 550 metrov nad morom sa pomyselne týčila nad svojimi dvomi, do úzkej doliny toku Madačky zasadenými, dcérocirkvami (Nedelište s nadmorskou výškou 345 metrov nad morom a Madačka s nadmorskou výškou 385 metrov nad morom).[1]

Evanjelické cirkevné zbory tvorili v priestore *Novohradských vrchov* prirodzené mikroregióny. Bol to svet, ktorý bol v mnohých aspektoch kompaktný a sebestačný. Obyvateľstvo v ňom bolo etnicky, konfesionálne, ale i mentálne homogénne. Veľmi dôležitú úlohu v takomto malom svete zohrával vzťah matkocirkvi a dcérocirkví (filií). V Ábelovej nachádzali obyvatelia z Madačky a Nedelišťa mnohé vzory, ktoré potom preberali. Fílie boli navzájom a tiež s matkocirkvou aj vzhľadom na geografickú blízkosť previazané rodinnými a priateľskými zväzkami. Ľudia a rodiny sa stretávali na bohoslužbách v kostole, na svadbách, krstoch, pohreboch, na cintorínoch. Sem chodili na trhy. Ľudia z filií nachádzali v matkocirkvi v rôznych sférach a podobách svoje vzory a predlohy. A naopak, Ábelová a jej obyvatelia boli tí, ktorým sa ľudia z Madačky a Nedelišťa snažili vyrovnať a v rámci možností ich aj aspoň v niečom prekonať. Zaujímavé svedectvom o uvedenom poskytujú aj pre tento priestor charakteristické ľudové kamenné a drevené náhrobníky, ktoré tu vznikali od 80. a 90. rokov 19. storočia. Ich zhotovovanie pretrvalo aj v prvých desaťročiach 20. storočia. Vznikali len v niekoľkých dedinách v Novohradských vrchoch a označovali hroby evanjelikov augsburského vyznania. Prostredníctvom ich základných podôb a na nich použitých znakov a symbolov možno podať svedectvo o dobe a priestore, ktoré by inak zostali neznáme a stratené. Ľudové náhrobníky sú až pozoruhodným, hoci stále nedoceneným svedectvom vyššie uvedených vzťahov a vzájomných pôsobení. Tieto náhrobníky sú jedným z najosobitejších výtvarných prejavov Novohradu a na rozdiel napríklad od ľudových čipiek, ľudových odevov, rezbárskych prvkov sú tieto náhrobníky ešte stále zachované priamo v priestore. Priamo v krajine. V neposlednom rade ich je možné i stále presne časovo datovať.

Pre Ábelovú, Madačku a Nedelište bolo charakteristické označovanie hrobov zosnulých kamennými bohato zdobenými náhrobníkmi oltárového, neskôr pomníkového typu a súčasne tvarovanými a zdobenými drevenými doskami s hlavou v tvare kruhu, ktorá bola v hornej časti zakončená ľaliovitým rozoklaním, „párom očí“ a ďalšími prvkami. Táto podoba drevených náhrobných dosiek z prvých desaťročí 20. storočia vznikala len v týchto troch

[1] Údaje o nadmorskej výške sú čerpané z *Vlastivedného slovníka obcí na Slovensku 1 – 3*, ktorý vydalo *Vydavateľstvo Veda Bratislava* v rokoch 1977 a 1978. Údaje o nadmorskej výške sa vzťahujú na stred obce.

dedinách a je tak svedectvom o ucelenosti tohto priestoru. Z bohato tvarovaných a zdobených drevených náhrobných dosiek sa dodnes na cintorínoch nezachovalo nič. Drevo nevydrží to, čo kameň. Na cintorínoch v Ábelovej, Madačke a Nedelišti však pretrvalo niekoľko desiatok kamenných náhrobníkov oltárového, pomníkového typu a doskového typu, ktoré ešte aj s odstupom desaťročí vypovedajú o zručnosti a výtvarnom cítení tunajších ľudových kamenárov.

Typovo za predchodcu bohato zdobených a tvarovaných kamenných náhrobníkov charakteristických pre Novohradské vrchy je možné považovať náhrobník v podobe *jednoduchého nízkeho poloblúka*. Na cintorínoch Novohradských vrchov nachádzame len niekoľko málo náhrobníkov takejto podoby. Zachované sú aj v Ábelovej (1880, 1882) a Madačke (1899). Text - epitaf je tvorený len menom, rokmi narodenia a smrti. Len pri niektorých je výzdoba v podobe rozety, alebo iného motívu. Najstarší náhrobník uvedeného typu je napríklad súčasťou zbierkového fondu *SNM – Etnografického múzea v Martine*. Náhrobník je z roku 1729. Ako miesto pôvodu je uvádzaná Ábelová. Na náhrobníku je text: „*Tu leží dzjevuečka Zuška Jakoš roku 1729 11. Pane maja 11...*“ Jeho výška dosahuje 76,5 cm.[2] Tento náhrobný kameň je skôr výnimkou, pretože najstaršie kamenné náhrobníky v tomto priestore začali vznikať vo väčšom rozsahu až v druhej polovici 19. storočia a ich väčší rozsah súvisí s rozmachom ľudového kamenárstva v tomto priestore, ktorý bol podnietený prechodom od výstavby obydlí z dreva ku stavbám z kameňa. Pri konfrontácii s kameňom mnohí kamenári nadobudli pozoruhodnú zručnosť, ktorej najukážkovejším prejavom sa stali bohato zdobené a tvarované kamenné náhrobníky oltárového typu.

Náhrobný kameň z roku 1899 na cintoríne v Madačke. Foto: J. Aláč 2006

[2] PANČUHOVÁ, E.: Dokumentácia pohrebnej obradovosti v zbierkach Slovenského národného múzea – Etnografického múzea v Martine. In. BOTÍK, J. a kol.: *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní s osobitým zreteľom na etnickú a konfesionálnu mnohotvárnosť.* Bratislava 2001, s. 53.

Náhrobný kameň z roku 1880 na cintoríne v Ábelovej. Foto: J. Aláč 2015

Vizuálnymi dominantami priestoru matkocirkvi a jej fílií boli v minulosti evanjelické kostoly. V priestore Novohradských vrchov, kde absentovali významnejšie sídla a v rámci nich aj významnejšie stavby, bol evanjelický kostol miestom, kde sa ľudia pravidelne stretávali s vizuálnymi podobami a prvkami, ktoré sa vymykali ich každodennosti. Evanjelický kostol v Ábelovej postavený v klasicistickom štýle v rokoch 1826 – 1829 takýmto miestom bol a zreteľné je to ešte i dnes. Jeho ústredným bodom je klasicistický stĺpový vyrezávaný oltár s retardovanými barokovými prvkami a bohatou rastlinnou ornamentikou z konca 18. storočia.[3] Drevená kazateľnica je zdobená vyobrazením štyroch evanjelistov. Empora je zdobená maľovanými výjavmi zo života Krista. Podobná maľovaná výzdoba je aj na kostolných laviciach zo začiatku 19. storočia. Oltár samotný a prvky jeho výzdoby sa stali predlohou pre tvorcov ľudových náhrobníkov. Pre obyvateľov Madačky a Nedelišťa, ktoré nemali svoj vlastný kostol, bol kontakt s oltárom evanjelického kostola v matkocirkvi menej častý, výnimočnejší, a preto symbolika, ktorá sa na oltároch nachádzala bola vizuálne príťažlivejšia a zaujímavejšia až do tej miery, že bola prenesená na ľudové náhrobníky vo väčšom rozsahu než tomu bolo v matkocirkvi. Nielen symbolika, ale predovšetkým tvar kamenných náhrobníkov bol odvodený od oltárov evanjelických kostolov. Do takejto svojej podoby sa náhrobníky oltárového typu vyvinuli pravdepodobne pod vplyvom pravidelne sa opakujúceho vizuálneho kontaktu s renesančnými, neskororenesančnými, barokovými, ale i klasicistickými oltármi kostolov, ktoré sa nachádzajú v priestore Novohradských vrchov. Náhrobníky oltárového typu môžeme považovať za malé oltáriky „zasvätené“ konkrétnym zosnulým ľuďom. Keď už ľudia z fílií nemali svoj vlastný oltár v kostole, mali aspoň takéto jeho podoby na svojich cintorínoch.

Na predlohu v oltároch poukazuje už základný tvar náhrobníkov. Začiatkom 70. rokov 20. storočia hmota náhrobníka narastá do výšky a zároveň mohutnie. Dochádza k výraznej

[3] KRIVOŠOVÁ, J. a kol.: *Evanjelické kostoly na Slovensku.* Liptovský Mikuláš 2001, s. 112.

profilácii hlavy, ktorá sa stáva vizuálne najdominantnejšou časťou. Jej základný tvar tvoria tri poloblúky, z ktorých prostredný je vyvýšený. Na oltároch aj kamenných náhrobníkoch boli predovšetkým do priestoru hlavy umiestňované motívy ornamentálnej výzdoby. Na oltároch v priestore nad pilastrami, alebo pod nimi, boli zobrazovaní serafíni. Antropomorfné motívy veľmi pripomínajúce tieto prvky možno nájsť i na ľudových náhrobníkoch (Ábelová). Ich podoby na náhrobníkoch limitovali reálne možnosti zvládnutia tohto prvku, preto vykazujú značnú mieru zjednodušenia. Umiestnenie na náhrobných kameňoch je však identické ako na oltároch. Telu oltárového typu náhrobníka dominuje epitafná tabuľa, v ktorej je vytesaný text. Ide o analógiu s tabuľovými obrazmi na oltároch. Tabuľa má najčastejšie tvar obdĺžnika, umiestneného dlhšou stranou vo vertikálnom smere a vysekaného do hmoty kameňa. V hornej časti je tabuľa zväčša zakončená poloblúkom smerujúcim von z tabule. Vonkajšia línia orámovania tabule bývala po bokoch náhrobníka tvorená špirálovitými pilastrami alebo jednoduchými polostĺpmi podobne ako pri oltároch. Druhou, vnútornou líniou orámovania, verne kopírujúcou tvar tabule, býval geometrický alebo rastlinný ornament. Niekedy bol nad text v tabuli umiestnený aj jednoduchý motív výzdoby.
Najmenej viditeľnou časťou tela náhrobníka je *koreň*. Bol zväčša širší a hrubší ako vlastné telo a išlo o časť, prostredníctvom ktorej bol náhrobník ukotvený v teréne. Zvyčajne išlo o hrubé opracovanie so zreteľnými stopami po dláte alebo čakane. Nad úroveň terénu vyčnieval len niekoľkými centimetrami. Niekedy bol nad úroveň terénu vytiahnutý výraznejšie a v tomto prípade bol do neho umiestnený doplňujúci text, alebo niekoľko motívov ornamentálnej výzdoby. V niektorých dedinách bol koreň samostatnou časťou so zadlabaním, do ktorého sa osádzal samotný náhrobník. V Ábelovej, Madačke a Nedelišti bol však koreň súčasťou náhrobníka.

Kamenný náhrobník oltárového typu z roku 1897 (?) v Nedelišti. Foto: J. Aláč 2003

Podobne ako oltáre v kostoloch aj náhrobné kamene a v menšej miere tiež drevené náhrobné dosky boli farebne dotvárané. Využívané boli farby: biela, čierna, modrá, červená, v menšej miere zelená. Farbou sa zvýrazňoval text a tiež motívy výzdoby. V neposlednom rade farba chránila povrch kameňa pred jeho zvetrávaním.

Pri oltárovom type kamenného náhrobníka je často prítomná obojstranná výzdoba. Náhrobník oltárového typu s obojstrannou výzdobou sa dodnes zachoval na cintoríne v Ábelovej, jeden tiež v Madačke a nachádzame ich aj na cintoríne v Nedelišti. Aj pri kamenných náhrobníkoch, ktoré nemali výzdobu zadnej strany, bolo niekoľko motívov výzdoby aj na bokoch náhrobníka na úrovni tabule. Ide o ďalšie špecifikum novohradských kamenných ľudových náhrobníkov oltárového typu. Obojstranná výzdoba je prítomná viac v ábelovských fíliách, v Madačke a Nedelišti.

Obojstranná výzdoba náhrobníka na cintoríne v Ábelovej. Foto: J. Aláč 2015

Hmota náhrobníka, vrátane bočných plôch a zadných strán poskytovala, ba priam vyžadovala rozsiahlejšie využitie motívov výzdoby. Motívy ich výzdoby vypovedajú mnohé o dobe, priestore a uvažovaní ľudí v nej. Vypovedajú o tom, čo bolo pre ľudových tvorcov a prostredie, v ktorom žili predlohami, čo ich oslovovalo a čo v danej dobe bolo pre nich výrazné a zaujímavé. Ľudoví tvorcovia dokázali zároveň až pozoruhodne recyklovať vzory a podnety z prostredia svojho života. Boli to vynikajúci pozorovatelia. Platilo to nielen v prípade motívov výzdoby.

Pre novohradské ľudové kamenné náhrobníky oltárového typu je jeden z najcharakteristickejších motívov ciferník hodín. Tento prvok sa najprv objavuje na kamenných náhrobníkoch z prvej polovice 80. rokov 19. storočia v neďalekých Červeňanoch (okres Veľký Krtíš). Červeňany boli fíliou Turieho Poľa. V roku 1889 (?) ho už nachádzame v Ábelovej a v rovnakom období aj v jej fíliách v Madačke a Nedelišti. V roku 1911, ako

pravdepodobne posledný použitý, bol ciferník hodín zobrazený na náhrobníku v Hornom Tisovníku. Vo všetkých prípadoch je ciferník hodín dominantným symbolom hlavy bohato zdobeného náhrobníka. Výnimkou je len jeho použitie na zadnej strane kamenného náhrobníka v Ábelovej z roku 1889 (?), kde je výzdoba v porovnaní s čelnou stranou redukovaná, pravdepodobne nedokončená. Ciferník hodín na tomto náhrobníku je použitý len akoby nesmelo. Mohlo ísť o nedokončený motív, na ktorého zavŕšenie kamenár rezignoval, keď sa mu nepodarilo dodržať usporiadanie číslic na ciferníku. Nevytesal potom už ani hodinové ručičky. Rudolf Bednárik ciferník hodín bez ručičiek považoval za symbol večnosti. Pravdepodobne však išlo len o nepodarený *pokus* kamenára, za ktorým nie je potrebné hľadať ďalší skrytý výraz. Aj spôsob stvárnenia iných motívov na zadnej strane tohto náhrobníka kontrastuje s *dokonalejšou* výzdobou prednej strany.

Vo väčšom rozsahu sa hodiny na náhrobníku objavujú vo fíliách Ábelovej ako v Ábelovej samotnej. Hodiny boli v druhej polovici 19. storočia v tomto priestore novým prvkom. V Ábelovej sa na veži kostola vežové hodiny objavili v roku 1840. Ábelovčania boli na ne patrične hrdí. Ako naznačuje aj cirkevný historik Ján Bienik, hodiny na veži kostola „budili" v mnohých zdanie mestečka.[4] Napokon hodiny na kostolnej veži mal v tom čase len Lučenec. Bol to výrazný prvok, na ktorý boli ľudia patrične pyšní a vzbudzoval v priestore Novohradských vrchov aj niečo ako „závisť". Už o rok neskôr sa hodiny na veži kostola objavili aj Turom Poli, ktoré bolo rovnako matkocirkvou, na počet obyvateľov bolo väčšie a išlo aj o väčší cirkevný zbor. V oboch prípadoch pochádzali hodiny z dielne banskobystrického hodinárskeho majstra Szlahu (Slahu).[5] Hodiny sa postupne začali objavovať ako súčasť zariadenia interiéru obydlí. Bol to znak istého postavenia, prestíže a ako taký bol tiež veľmi príťažlivý, hoci v tomto období ešte skôr sporadický.
Menšie dediny na okolí nemali kostoly. Vežové hodiny na kostoloch boli natoľko novým a príťažlivým prvkom, že sa ho ľudia zmocnili aj veľmi špecifickým spôsobom. Preniesli ho vo fíliách Madačka a Nedelište na kamenné náhrobníky. Podobne tomu bolo aj vo fílii Turieho Poľa, v Červeňanoch. Vo väčšom rozsahu bol motív ciferníka hodín na ľudových náhrobníkov využitý v Nedelišti. Na rozdiel od ciferníka bez ručičiek na náhrobníku v Ábelovej, bol tento motív na náhrobníkoch v Nedelišti a Madačke už s hodinovými ručičkami. V takejto podobe išlo pravdepodobne o zhmotnenie tradičného zvyku, keď pozostalí po smrti blízkeho zastavili chod hodín.
V matkocirkvách mali hodiny na kostolných vežiach, a preto necítili potrebu tento motív prenášať aj na náhrobníky. Vo fíliách to však bol motív v priestore nový a príťažlivý. Ľudia s ním nemali kontakt každý deň a prostredníctvom jeho využívania sa chceli pomyselne vyrovnať ľuďom z Ábelovej. A možno sa len jednému z kamenárov zdal ciferník hodín natoľko príťažlivým motívom, že ho použil na náhrobníku v Červeňanoch a on sa výrazne ujal práve v Madačke a Nedelišti. Keď už ľudia v dedinách – fíliách nemali kostol s hodinami, alebo si nemohli dovoliť mať hodiny vo svojich príbytkoch, mohli sa rozhodnúť mať ich aspoň na náhrobníku svojho blízkeho.

[4] BIENIK, J.: *Dejiny Novohradského seniorátu 1517 – 1922*. Dolné Srnie 2010, s. 38.
[5] Neskôr sa vežové hodiny objavili aj na veži kostola v Hornom Tisovníku.

Evanjelický kostol v Ábelovej s vežovými hodinami. Foto: J. Aláč

Kamenné náhrobníky na cintoríne v Nedelišti. Na náhrobníku v pravo je motív ciferníku hodín. Foto: J. Aláč

Pre Novohrad bol charakteristický aj motív „chrobáka“. Doložiteľný je na kamenných náhrobníkoch oltárového typu vo všetkých troch obciach, v Ábelovej, Madačke a Nedelišti. Tento motív bol po prvýkrát použitý začiatkom 70. rokov 19. storočia v Červeňanoch a následne sa objavuje aj na cintorínoch v Madačke, Nedelišti a Ábelovej. Je pravdepodobné, že predlohou pre kamenára v Červeňanoch bola rakúska dvojhlavá orlica, ktorej podoba sa prenesením do kameňa a následným kopírovaním zmenila do podoby niečoho, čo pripomína skôr chrobáka. Na pôvodnú predlohu sa zabudlo a s odstupom času už nebola ani dôležitá. Jeho telo je vo všetkých prípadoch, v ktorých bol na náhrobníkoch použitý, vsadené do vlastnej tabule najčastejšie obdĺžnikového tvaru, v hornej časti s poloblúkom. V Ábelovej sa „chrobák“ od tejto štandardizovanej podoby odkláňa. Do „tabule“ je zasadené len telo chrobáka, ale hlava ju presahuje a niečo ako tykadlá vyrastajúce z hlavy sú zakončené motívmi osemcípych hviezd.

Motív „chrobáka“ na náhrobníku oltárového typu v Ábelovej. Foto: J. Aláč 2015

Ľudové podoby náhrobníkov na cintoríne v Nedelišti na fotografii Bohumila Vavrouška. Na kamennom náhrobníku oltárového typu je motív „chrobáka“. (VAVROUŠEK, B.: *Kostel na dědině a v městečku.* Praha 1929).

Z hľadiska celého priestoru Novohradských vrchov patrili k vizuálne najzaujímavejším náhrobníkom oltárového typu mohutné náhrobníky z Madačky, prostredníctvom ktorých je zreteľná snaha o zobrazenie konkrétnych zosnulých. Najemotívnejšie pôsobia náhrobné kamene, kde sa ľudový kamenár pokúsil zachytiť podobizeň zosnulého a hlavne podobizne detí. Na jednom náhrobnom kameni z konca 19. storočia ľudový kamenár do kameňa vytesal podobu dvoch dievčat – sestričiek. Tento náhrobník zaujal aj Karola Plicku, ktorý v polovici 20. rokov 20. storočia mu dokonca venoval krátky článoček s názvom: *Na hrobe dvoch sestričiek.*[6] Napriek tomu, že snahu o zobrazenie konkrétneho zosnulého je možné identifikovať aj v Hornom Tisovníku, najukážkovejšie podoby tejto snahy vznikali

[6] PLICKA, K.: Na hrobe dvoch sestričiek. In. *Slovenskou otčinou,* 1925 – 1926, č. 2, s. 33 – 34.

a nachádzali sa v Madačke. Okrem zobrazenia detí, boli do kameňa v niekoľko málo prípadoch prenesené aj podobizne žien v podobe, v akej boli ženy z tohto priestoru fotografované. Na dobových fotografiách sú ženy odeté v tradičnom odeve (kroji), v jednej ruke majú *ručníčok* (vreckovku) a v druhej kytičku kvetov. S kytičkou kvetov sú zobrazené aj na náhrobníkoch, jeden z nich bol pôvodne aj v Madačke. Tendencia realistického zobrazenia sa však nestala všeobecne akceptovanou normou hlavne pre vysokú náročnosť stvárnenia tohto prvku a vzdialenosť výslednej podoby od podoby reálneho človeka. Napriek tomu práve tieto náhrobníky pôsobia s odstupom rokov mimoriadne čarovne.

Žena s kytičkou kvetou v ľavej ruke na zadnej strane náhrobníka z Madačky na fotografii Bohumila Vavrouška (VAVROUŠEK, B.: *Kostel na dědině a v městečku.* Praha 1929).

Ten istý náhrobník zdobený z oboch strán a vystavený v *SNM - Etnografické múzeum,* Martin. Foto: J. Aláč

Náhrobník so zobrazením *dvoch sestričiek* na cintoríne v Madačke na fotografii Bohumila Vavrouška (VAVROUŠEK, B.: *Kostel na dědině a v městečku.* Praha 1929).

Najpočetnejšie je na náhrobníkoch oltárového typu zastúpená rastlinná ornamentika. Tvorí ju široké spektrum podôb od plastických silne štylizovaných kruhových kvetov, až po realistickejšie, symetricky podľa centrálnej osi koncipované rastlinné ornamenty v podobe krov s kvetmi, plodmi, vetvičkami a listami. V takejto podobe tvorí rastlinný motív tiež prepojenie ostatných prvkov ornamentálnej výzdoby, kde ako súčasť symetricky stvárneného stromu, kra alebo rastlinného motívu bývajú použité najrozličnejšie podoby roziet, alebo hviezdicových motívov. Ker vyrastá priamo z tabule s textom, z nádoby – kvetináča, z kalicha alebo zo srdca. Srdce symbolizuje vzťah živých a mŕtvych. Pokiaľ z neho vyrastajú rastlinné motívy, ich spojenie môže symbolizovať znovuzrodenie alebo nádej v znovuzrodenie. Srdce

však mohlo byť využívané aj celkom intuitívne, ako motív, ktorý bol v ľudovom výtvarnom prejave mimoriadne obľúbený. Niektoré stvárnenia krov, rastlinných motívov pripomínajú výzdobu chrbtov ľudových kožuštekov. Väčšinou išlo o zoskupenie rastlinných motívov podľa centrálnej osi s dodržaním striktnej symetrickosti, čo možno na určitej línii považovať opäť za dôsledok vplyvu renesančnej symboliky.

Veľmi často boli využívané hviezdicové a solárne motívy, ktoré sa vyskytovali v množstve najrozličnejších variant a podôb. Počet cípov hviezd sa pohyboval od štyroch, cez šesť, osem až po dvanásť a okrem ich počtu sa hviezdicové motívy líšia i celkovým spôsobom stvárnenia s využitím ďalších geometrických a dekoratívnych prvkov. Obľúbeným a hojne zobrazovaným bol motív ruže – kvetu lásky, v geometrickej podobe znázornený ako ružica, resp. 6 alebo 8 cípa rozeta vsadená do kruhu. Bol to jeden z najpoužívanejších motívov ornamentálnej výzdoby v ľudovej tvorivosti vôbec. Častý bol i motív pletencov.

Osobitnú skupinu tvorila geometrická ornamentika, ktorá sa neviazala ani tak na ostatné motívy či prvky výzdoby, ale bola naviazaná predovšetkým na tvar náhrobníka. Motívy geometrickej ornamentiky boli využívané na niekoľkonásobné orámovanie tabule s textom. Mali podobu vlnoviek, ozubení, šachovnicového striedania políčok a podobne.

Mnohé motívy, vrátane rastlinných, sa na náhrobníky dostali z oltárov, alebo iných prvkov evanjelických kostolov. Viaceré motívy, ktoré majú zastúpenie na ľudových náhrobníkoch, sú prítomné v interiéri evanjelického kostola v Ábelovej. Z oltárov kostolov bol na náhrobníky prenesený aj motív *Božieho oka*. Nachádzame ho na oltári v evanjelickom kostole v Ábelovej a z neho sa dostal aj na náhrobníky. Prítomný bol napríklad na cintoríne v Madačke. Symbolom konfesionálnej príslušnosti je v prostredí evanjelikov kalich, ktorý však nebol neoddeliteľnou súčasťou výzdoby náhrobníkov, tak ako je to pri kríži u rímskokatolíkov. Nachádzame ho vo zvýšenej miere na náhrobníkoch v Nedelišti a Madačke.
Veľmi obľúbeným motívom v ľudovom prostredí vo všeobecnosti boli srdcia. Jedno z jeho najzaujímavejších zobrazení bolo na kamennom náhrobníku v Ábelovej, kde v pomerne veľkom srdci bola vyobrazená veľmi zjednodušená „tvár“ pravdepodobne ženy v šatke. Možno to bola hlavička serafína, tak ako sa tento motív, no vždy v páre, na náhrobníkoch vyskytoval. S odstupom rokov a z hľadiska použitia na náhrobníku by mohol tento motív pripomínať ľudskú lebku.

Náhrobník z Ábelovej na fotografi Karola Plicku.

Zachované fragmenty pôvodnej farebnosti na náhrobníku z 80. rokov 19. storočia. Foto: J. Aláč 2012

Archaicky pôsobiaci náhrobník oltárového typu s obojstrannou výzdobou na cintoríne v Madačke. Foto: J. Aláč 2003

Náhrobník oltárového typu s obojstrannou výzdobou na cintoríne v Nedelišti. Foto: J. Aláč 2006

Vývoj na úrovni ornamentálnej výzdoby postupne smeroval k redukcii jej rozsahu, ale aj k redukcii plastickosti jej vypracovania. K podobnej redukcii smerovala aj hmota náhrobníkov a odklon od tvarovej členitosti. S oltárovým typom sa vytratila aj obojstranná výzdoba náhrobníkov.

Pomníkový typ kamenného náhrobníka

Oltárový typ kamenného náhrobníka je postupne od začiatku 20. storočia nahrádzaný pomníkovým typom. V Madačke, Nedelišti a Ábelovej dochádza v porovnaní s oltárovým typom k zmenšeniu hmoty náhrobníka, pričom v tvaroch sa presadzuje vplyv mestských kamenných náhrobných tabúľ, ale predlohy mohli byť videné tiež v starších náhrobníkoch vyšších spoločenských vrstiev na dedinských cintorínoch. Je pravdepodobné, že podobne ako pri oltárovom type, kde išlo o vplyv renesančných, neskororenesančných a barokových oltárov, na tento variant náhrobníka mali vplyv klasicistické podoby oltárov, resp. oltárov, ktorým dominujú klasicistické architektonické prvky a tie pri náhrobníkoch prevládajú nad ornamentálnou výzdobou. Tendencia k zmenšeniu hmoty kameňa je čiastočne zreteľná už pri oltárovom type, napríklad v neďalekom Hornom a Dolnom Tisovníku.

V Madačke, Nedelišti a Ábelovej je už zrejmá pri pomníkovom type náhrobníka vyššia úroveň a čistota remeselného spracovania, čo prirodzene vyplýva z faktu, že sa podstatne zredukovala ornamentálna výzdoba a ľudový kamenár sa nepúšťal do tak náročných kompozícií výzdoby, ako to robili jeho predchodcovia. Pri tomto type v oveľa väčšej miere než pri ostatných platí tvrdenie o architektúre koncentrovanej na malom priestore cintorína. Výrazne sa na tom podieľa tvar hlavy s podobami od jednoduchého cez stlačený poloblúk a predovšetkým členitý tvar striešky, ktorá v kombinácii s plasticky vypracovanými polostĺpmi pripomína malé architektonické dielka. Hlava bývala od vlastného tela oddelená rímsou, ktorá je súčasťou jej orámovania, presnejšie, vymedzuje jej spodnú časť. Na rozdiel od oltárového typu, pre ktorý boli typické špirálovité pilastre, pri pomníkovom type sú už polostĺpy realisticky vypracované, s hlavou a pätkou. Pripomínajú stĺpy, ktoré sú mnohokrát súčasťou ľudovej architektúry regiónu, ale rovnako môže ísť aj o stĺpy z klasicistických oltárov. Pri pomníkovom type sa ľudoví tvorcovia mohli inšpirovať celou plejádou ďalších architektonických prvkov, prítomných nielen v exteriéroch vlastného sídla, ale napríklad aj v interiéroch evanjelických kostolov. Tento typ náhrobníka má v priestore Madačky, Nedelišťa, alebo Ábelovej dve vývojové fázy. Staršia fáza, dominantná v prvých dvoch desaťročiach 20. storočia, bola plastickejšia. Plastickosťou výzdoby prirodzene nadväzuje na oltárový typ. Od 20. rokov 20. storočia sa plastickosť vytráca, ale základné tvary a proporcie náhrobníkov sa zachovávajú. Výzdoba je tvorená obmenou dvoch motívov. Jedným je rozeta bez obvodového kruhu a druhým je šesťcípa hviezda. Oba motívy boli využívané v počte jedného alebo troch, usporiadaných do tvaru trojuholníka.

Pomníkový typ náhrobníka s plasticky stvárnenými stĺpmi na cintoríne v Ábelovej. Foto: J. Aláč 2013

Pomníkový typ náhrobníka v Nedelišti. Foto: J. Aláč 2003.

Náhrobník z roku 1903 v Madačke. Foto: J. Aláč 2015

Náhrobník z roku 1907 (?) v Madačke. Foto: J. Aláč 2015

Archaickejšie pôsobiaci náhrobník pomníkového typu z roku 1918 na cintoríne v Ábelovej. Foto: J. Aláč 2000

Kamenný náhrobník v Nedelišti. Foto: J. Aláč 2003

Podoba pomníkového typu, z ktorého sa postupne vytratila plastickosť. Nedelište. Foto: J. Aláč 2002

Kamenné náhrobníky pomníkového typu na cintoríne v Nedelišti. Foto: J. Aláč 2003

Bohatšie zdobený kamenný náhrobník pomníkového typu z roku 1911 na cintoríne v Nedelišti. Foto: J. Aláč 2006

Doskový typ náhrobníka

Do medzivojnového obdobia a do obdobia prvej polovice 40. rokov 20. storočia spadá aj zhotovovanie doskového typu kamenného náhrobníka. Sprevádza ho výrazný odklon od pôvodného materiálu ľudového kamenárstva. Doskový typ predstavuje pomyselné splynutie zhotovovania náhrobníkov v kameni a dreve. Ako materiál jednoznačne víťazí trvanlivejší kameň, ale z dreva je prebratý tvar a vo výraznej miere i proporcie. Náhrobník sa stáva štíhlejším, narastá do výšky skôr opticky než reálne. Získava tak podobu štíhlej kopijovitej dosky. Temer úplne mizne ornamentálna výzdoba, ktorá sa zredukovala len na motív stromu, kalicha, či vetvičky. Často však absentovala úplne, podobne ako chýbalo aj vymedzenie samostatnej tabule pre text, ktorý v tomto období do značnej miery preberal na seba úlohu výzdoby. Vo zvýšenej miere sa na ňom už objavuje fotografia. Text je vysekaný priamo v hmote náhrobníka, bez vymedzenia priestoru preň v podobe tabule, ktorá je aspoň v ojedinelých prípadoch naznačená jemne rytým orámovaním. Súvisí to predovšetkým s tým, že náhrobník má pomerne malú hrúbku a plastická ornamentálna výzdoba by narúšala jeho pevnosť. Objavuje sa v dvoch základných variantoch. V jednom bol vyhotovovaný tesaním a v druhom variante odlievaním umelého kameňa.

Doskový typ kamenného náhrobníka z roku 1927 v Ábelovej: Foto: J. Aláč

Náhrobník doskového typu z roku 1942 na cintoríne v Madačke. Foto: 2006

Epitaf

Na rozdiel od precízne a plasticky vypracovaných motívov výzdoby, text pre ľudových kamenárov ešte i v prvých dvoch desaťročiach 20. storočia predstavoval najproblematickejšiu časť náhrobníka. Najvýraznejšie je to pozorovateľné pri oltárovom type kamenného náhrobníka. Jednotlivé písmená *(litery)* sú pri náhrobníkoch s najprepracovanejšou a bohatou ornamentálnou výzdobou (oltárový typ) ryté do hĺbky a temer nikdy nevystupujú z hmoty kameňa. Na mnohých náhrobníkoch kontrastuje čistota vypracovania ornamentálnej výzdoby s kostrbatosťou a neusporiadanosťou textu. Ten bol vysekávaný spontánne, foneticky, bez ohľadu na gramatické a pravopisné pravidlá. Bez akýchkoľvek zákonitostí kamenár prechádzal z jedného typu písma na diametrálne odlišný, aby sa vzápätí vrátil k pôvodnému. Niekde akoby si nevedel spomenúť na tvar písmena, ktoré nasleduje, a tak ho nahradil znakom, ktorý prebral jeho význam, alebo ho jednoducho vynechal. Zastupujúci znak má špecifickú podobu. Vizuálne kamenárovi v pamäti pripomínal písmeno, ktoré v slove nasledovalo a na ktorého presnú podobu si nevedel spomenúť, no nemá iný význam okrem použitia, v ktorom zastupuje konkrétne písmeno. Zaujímavosťou je, že mnohé z takmer troch desiatok identifikovaných týchto znakov evokujú podobnosť s rôznymi typmi písma, napríklad i so znakmi cyriliky, azbuky, dokonca aj hlaholiky. Striedanie malých a veľkých písmen je pre texty na náhrobníkoch charakteristické bez ohľadu na to, či ide o začiatok alebo stred slova. V jednom texte, ale i slove, je bežné striedanie rôznych typov písmen. Delenie slov na konci riadku je spontánne a živelné, čo naznačuje, že tvorcovia si pravdepodobne text vopred nepredkresľovali. Písmená, najmä *P, N* a *S* bývajú často zrkadlovo obrátené, čo poukazuje na nie príliš častý kontakt kamenára s textom a informáciami v písomnej podobe. Ten si pamätá ich základný tvar, ale pri niektorých písmenách si už nie je istý ich orientáciou. Niekedy je písmeno *Ď* nahradené písmenom *G* (napríklad v slove *ROGYIČOM*). Zväčša absentuje diakritika. Pri starších náhrobníkoch plnia úlohu medzier medzi slovami bodky.
Prirodzenou snahou kamenárov bolo priestor určený pre text rovnomerne zaplniť. V dôsledku toho sa začiatok a koniec slova vizuálne stráca. Z rovnakého dôvodu, ak to tvorcom vyhovovalo, bez problémov písmeno vypustili, alebo pridali navyše. Aby udržali písmená v jednej rovine využívali pomocné čiary vymedzujúce dolnú, často však dolnú i hornú úroveň riadku súčasne.
V 70. až 90. rokoch 19. storočia je zreteľná neistota kamenárov pri práci na texte, ktorá pri ornamentálnej výzdobe u tých istých tvorcov nie je prítomná. Platí to aj napriek tomu, že mnohokrát sa púšťali do mimoriadne zložitých a plastických ornamentov a ich kompozícií (oltárový typ). Kamenári zhotovujúci náhrobníky v období po prvej svetovej vojne postupne upúšťajú od bohatej ornamentálnej výzdoby a uvoľnený priestor využívajú pre rozšírenie textu (pomníkový a hlavne doskový typ náhrobníka), na ktorom je už zrejmá i zvyšujúca sa úroveň jeho stvárnenia. Tento trend je vlastný celému medzivojnovému obdobiu. Po druhej svetovej vojne dochádza k postupnej redukcii zaznamenaných informácií na najzákladnejšie údaje o mene a dátumoch narodenia a smrti zosnulého. V izolovanejších dedinách sa bohatšie zaznamenanie informácií udržalo ešte i v 80. rokoch 20. storočia (Nedelište a Madačka).

Čo ste Vy, bola som aj ja,
Čo som ja, budete aj Vy.
.....
Opustila som Vás v náhlosti, lebo
mňa zavolal Pán Ježiš do časnosti.
I ja som si žiadala zo svetom sa
rozlúčiť a s Pánom Ježišom naveky bydliť.
Spi sladko
(Ábelová, tabuľový typ náhrobníka 1950)

Tu spočiva mlada žena
Zuza Kuklova
Liska
24. feb. 1901
2. april 1923
Pokoj prachu jej
Na pamiatku davajú
zarmúcená matka
jej malá dcérka a brat.
(Ábelová, doskový typ náhrobníka 1923)

Tu odpočíva
V Kristu Pánu
nepriateľským vojskom
násilne usmrtený
Pavel Zvara
milovaný syn a dobrý
manžel a synkovi otec
nar. 17. sept. 1921
zom. 27. jan. 1945
Na pamiatku dávajú sarmútení
rodičia manželka a synček.
Pokoj prachu jeho.
(Ábelová, obeliskovo-doskový
typ náhrobníka 1945)

Pán a Spasiteľ náš Ježiš
Kristus víťaz nad smrťou
nech poteší a posilní
zarmútených rodičov
zosnulej nech on sám dá
tiché hrobové spočinutie
do dňa skriesenia.
(Ábelová, obelisk 1943)

Tu spočíva
v Kristu Pánu
draho milovaný synčok
Palko Krnáčik
Nar. 1927
usnul tiše v tomr. Apríla
Ovezmeš my tomu všickni cele
Což dal Buh že to každe chvíle
Muž v ziti i ditky male
Protoy jich sobe Boha nenarikajme
Což nám dal zase mu vráťme.
Na pamiatku tento pomník dali
jeho zarmucené rodičia.
(Ábelová, obelisk 1927)

Tu spočíva
v Kristu Pánu
jediný milovaný syn
ktorý musel
v mladom veku
s násilnou smrťou
z toho sveta zísť
od ruky neštechstnej
Ján Bánik
30. jan. 1914
29 sept. 1933
Pokoj prachu jeho!
(Ábelová, obeliskovo-doskový typ náhrobníka)

Bol si krásny ako kvet
preto Ťa miloval Boh i svet
mali ste ma radi rodičia a
predsa som Vám uletel z
náručia.
Tá nešťastná vojna, tá ...
život sťala...
(Madačka, tabuľový typ náhrobníka 1945)

Tu Spocíva
Kristu pánu
PAVEL CHLPOŠ
Kútik nar.G.Ee
r. 1872 usnul
..... r. 1932
ovšem bil otec
velice dobri a
Pamatki cti
hodni žalm 104
v. 34
žjal a suženie často
krat okusoval
pokoj prachu jeho.
(Madačka, pomníkový typ náhrobníka)

Tu odpočíva v Kristu Panu
milovaný synčok
Janko Kizúr
narodený 31. X. 1932 v Nedelišti
zomrel ako vojak v Turč. Sv. Martine
15. XII. 1953
Opustil si nás, sme ťa radi mali ani
Posledné z Bohom tvoje pery nám nedali.
Ako zlomený kvietok zvädol, tak môj
Život rýchle v mladosti zo sveta zmizol...
(Nedelište, tabuľový typ náhrobníka 1953)

Drevené „postavičky“ z Madačky, Nedelišťa a Ábelovej

Popri bohato tvarovaných a zdobených kamenných náhrobníkoch vznikali v Ábelovej, Madačke a Nedelišti aj veľmi zaujímavé drevené náhrobné dosky, ktoré v ostatných susedných dedinách nenachádzame. Aj táto podoba drevených náhrobných dosiek je svedectvom o kompaktnosti tohto priestoru.

V Madačke, Nedelišti a Ábelovej hlava náhrobníka nadobudla tvar kruhu, do ktorého bol umiestňovaný text. Takéto riešenie kládlo vyššie nároky na potrebu hmoty dosky v prospech hlavy, obmedzujúc vlastné telo, ktoré splýva s koreňom v jednu časť. Hlava bývala zakončená štylizovanou postavičkou (čo mohla byť len transformovaná podoba zakončenia oltára prítomného napríklad v kostole v Ábelovej), transformovaným motívom vázy z evanjelického kostola v Ábelovej, *párom očí*, ľaliovitým rozoklaním a ďalšími prvkami. Tendencie vo vývoji zmieneného typu náhrobníka majú mnoho spoločných čŕt so zhotovovaním pomníkového typu v kameni. Tento typ vznikal v rovnakom priestore a čase, súbežne s pomníkovým typom kamenného náhrobníka. V prvých dvoch desaťročiach 20. storočia boli drevené náhrobníky v Madačke, Nedelišti a Ábelovej pomerne bohaté na ornamentálnu výzdobu. V 30. rokoch 20. storočia dochádza k výraznej redukcii ornamentu i tvarov, no základná tvarová schéma náhrobníka zostáva zachovaná. Tento trend v dreve verne kopíruje vývoj v kameni pri pomníkovom type kamenného náhrobníka. Aj pri ňom plastickosť postupne ustupuje, až sa takmer stráca, čo možno reálne, možno pomyselne vytvára priestor pre nástup doskového typu náhrobníka, kde plastickosť absentuje úplne. Pri pomníkovom type kamenného náhrobníka je už zreteľný odklon od využívania farieb.

Cintorín v Nedelišti na fotografii Bohumila Vavrouška (VAVROUŠEK, B.: *Kostel na dědině a v městečku.* Praha 1929).

Oltár evanjelického kostola v Ábelovej v jeho najvyššom bode so zakončením, ktoré našlo odraz aj na ľudových náhrobných doskách. Foto: J. Aláč

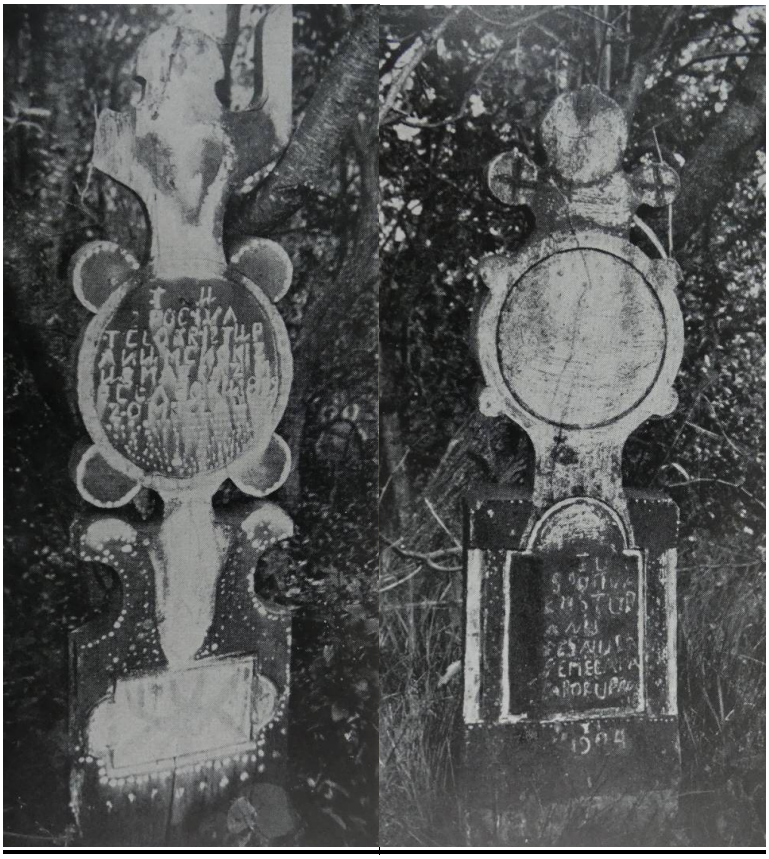

Dosky označujúce hroby na cintoríne v Ábelovej na fotografiách Bohumila Vavrouška (VAVROUŠEK, B.: *Kostel na dědině a v městečku.* Praha 1929).

Cintorín v Ábelovej

Cintorín leží na severozápadnom okraji obce. Je orientovaný na juhovýchod a je ako jeden z mála cintorínov v tejto časti Novohradu situovaný takmer na rovine. V Ábelovej je zachovaný jeden náhrobník oltárového typu s obojstrannou výzdobou. Pochádza z roku 1889 (?). Na náhrobníku je na prednej strane zobrazený motív chrobáka a na zadnej strane jediný v priestore prítomný motív ciferníku hodín bez ručičiek s rímskymi číslami, ktorý by mohol symbolizovať večnosť. Pravdepodobne však ide o nedokončenú výzdobu, čím možno vysvetliť absenciu ručičiek. Pôvodne bolo v Ábelovej na cintoríne omnoho viac náhrobníkov oltárového typu.

Zachovalo sa tu niekoľko zaujímavých kamenných náhrobníkov pomníkového typu. Ide o podoby od čarovného hrubého k symetrickosti sa len približujúceho neistého spracovania ľudového kamenára až po plasticky precízne vypracované náhrobníky s úhľadne vytesaným textom. Zo starších podôb kamenných náhrobníkov je tu zachovaný ešte doskový typ. V Ábelovej popri kamenných náhrobníkoch v medzivojnovom období vznikali aj bohato tvarované drevené dosky. Zastúpená je tu podoba dosiek, ktoré sa okrem Ábelovej vyskytovala len v Madačke a Nedelišti. V medzivojnovom období bolo štandardom na hroby vysádzať kríčky krušpánu.

Súbor ľudových náhrobníkov rôznych typov na cintoríne v Ábelovej. Foto: J. Aláč 2013

Výrazným prvkom na cintoríne v Ábelovej je liatinový náhrobník označujúci hrob Samuela Čipkaja *Csipkay* (*1831 - †1894) a Emílie Rusnákovej (*1841 - †1895). Náhrobník je v neogotickom štýle a siaha do výšky troch metrov nad úrovňou terénu. Jeho tvar, ale i výzdoba, ovplyvnili aj ľudových kamenárov, hlavne tvorcov pomníkového typu, hoci pri omnoho menších proporciách.

Liatinový náhrobník na cintoríne v Ábelovej. Foto: J. Aláč 2013

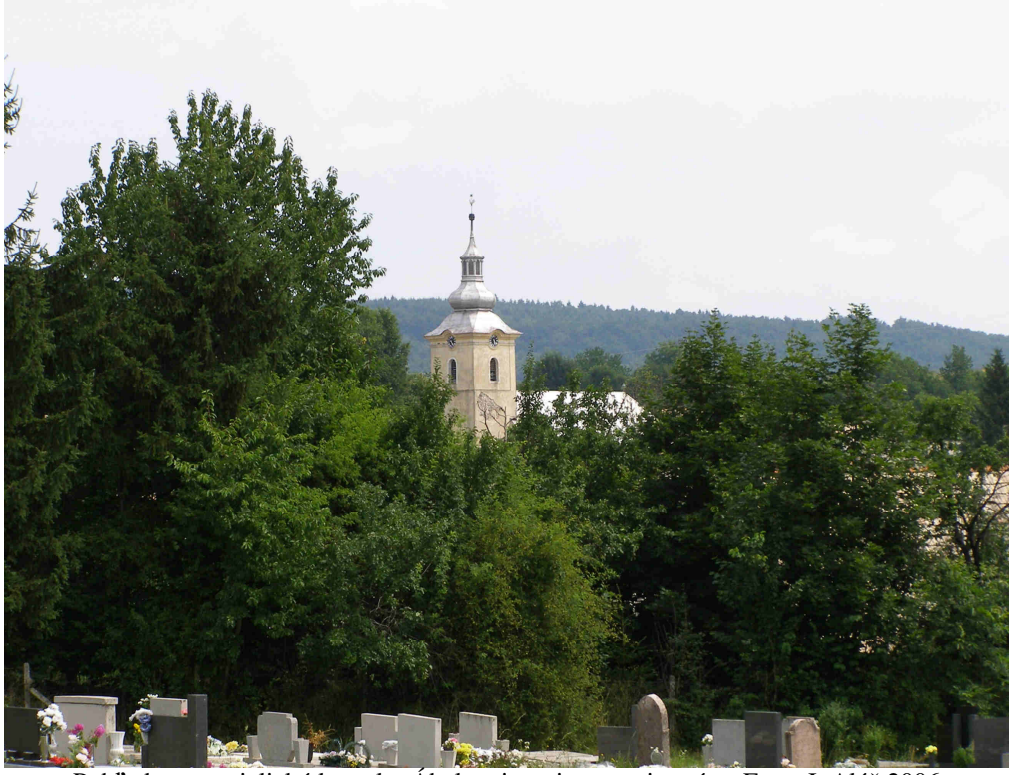
Pohľad na evanjelický kostol v Ábelovej z priestoru cintorína. Foto: J. Aláč 2006

Cintorín v Madačke

V obci nie je kostol, nachádza sa tu len zvonička, postavená v roku 1902. Stojí priamo oproti vstupu do cintorína. Cintorín leží v pomerne strmom svahu orientovanom na východ. Súčasťou cintorína je porast stromov a krov až tak, že viaceré staré náhrobníky sú skryté pred zrakom návštevníkov. V obci vznikali veľmi zaujímavé podoby náhrobníkov oltárového typu. Na tomto cintoríne bolo niekoľko náhrobníkov, na ktorých boli zobrazení konkrétni zosnulí. Napríklad už spomenuté dve sestričky držiace sa za ruky. Obľúbený bol aj motív ciferníka hodín. Dnes sú tu zachované hlavne náhrobníky pomníkového typu. V Madačke, podobne ako v Nedelišti a Ábelovej, popri jednoduchých drevených náhrobných doskách hroby zosnulých označovali aj profilované dosky s hlavou v tvare kruhu.

Pohľad na cintorín v Madačke. Foto: J. Aláč 2015

Cintorín v Nedelišti

Cintorín sa nachádza v juhozápadne orientovanom svahu. V jeho blízkosti stojí murovaná zvonica s drevenou nadstavbou z roku 1903. V Nedelišti sa zachovalo v dobrom stave päť náhrobníkov oltárového typu a jedno jeho torzo. Štyri z nich majú motívy aj na zadnej strane náhrobníka. Pôvodne však bolo náhrobníkov oltárového typu na tomto cintoríne podstatne viac. Popri nich tu vznikali, hoci v neveľkom počte, zaujímavé podoby náhrobníkov pomníkového typu. Jedna i druhá podoba náhrobníkov bola farebne dotváraná. Cintorín nemá striktne vymedzenú starú a novú časť. Ľudové i modernejšie náhrobníky sú v priestore vzájomne premiešané, rešpektujúc viac rodinné zväzky, než časovú nadväznosť umiestňovania hrobov.

Na najstarších fotografiách cintorínov z Novohradských vrchoch, ktoré urobil Bohumil Vavroušek ešte pred Karolom Plickom a niekoľko ich použil v knihe *Kostel na dědině a v městečku* (Praha 1929), sú na cintoríne v Nedelišti zachytené mimoriadne zaujímavé bohato tvarované drevené náhrobné dosky. Tieto podoby náhrobníkov na iných dobových fotografiách zachované už nemáme. Je z nich zreteľné, že boli farebne dotvárané v rozsahu, v akom bola farebnosť uplatňovaná na kamenných náhrobníkoch oltárového typu.

Zvonica z roku 1903 v Nedelišti. Foto: J. Aláč 2015

Pohľad na cintorín v Nedelišti. Foto: J. Aláč 2015

Záver

Ľudové náhrobníky vypovedajú mnohé o priestore, v ktorom vznikali a v ktorom sú dodnes zachované. V prípade Ábelovej, Madačky a Nedelišťa vypovedajú aj o tom, že tieto tri dediny v minulosti tvorili prirodzený priestorový celok – mikroregión. Ten vznikol na platforme cirkevného zboru so sídlom v Ábelovej (matkocirkev), s dcérocirkvami (fíliami) v Madačke a Nedelišti. Cirkevné zbory do istého obdobia mali pre život ľudí v nich žijúcich zásadný význam. Ten sa postupne v priebehu 20. storočia vytratil. Vytratili sa aj väzby a vzťahy, ktoré boli v priestore aj medzi ľuďmi sformované na podklade tohto cirkevného zboru. V minulosti však boli mimoriadne silné a v mnohých ohľadoch rozhodujúce. V prípade Ábelovej, Madačky a Nedelišťa zaujímavou kombináciou viacerých faktorov ako negatívneho demografického vývoja, stagnácie priestoru, vysťahovalectva a mnohých ďalších vplyvov došlo k postupnému spojeniu týchto troch pôvodne samostatných obcí do jednej s dvomi miestnymi časťami.

V Nedelišti žilo v roku 1880 326 obyvateľov, z toho 317 evanjelikov a 308 Slovákov. V roku 1910 počet obyvateľov vzrástol na 378. Od tohto obdobia dochádza k postupnému poklesu počtu obyvateľov. V roku 1921 ich bolo 355. V roku 1930 počet obyvateľov mierne klesol na 322 obyvateľov. V roku 1960 je už pokles na 202 obyvateľov a o desať rokov neskôr, v roku 1970 žilo v Nedelišti 149 ľudí.

V Madačke žilo v roku 1880 483 obyvateľov, z toho 437 evanjelikov a 473 Slovákov. V roku 1910 počet obyvateľov stúpol na 591. V roku 1921 počet obyvateľov klesol na 556 a v roku 1930 na 552. O tridsať rokov neskôr, v roku 1961 tu žilo už len 390 obyvateľov a v roku 1970 len 272 ľudí.

V Ábelovej v roku 1880 žilo 979 obyvateľov, z toho 923 Slovákov. K evanjelikom sa prihlásilo 887 obyvateľov. V roku 1910 štatistiky zaznamenali 966 obyvateľov. V roku 1921 počet obyvateľov klesol na 879. V roku 1930 ich bolo 826. V roku 1961 už len 647 a v roku 1970 494 obyvateľov. V roku 1973 bola Madačka pričlenená k Nedelišťu a spolu s ním sa v roku 1990 stali administratívnou súčasťou Ábelovej. Podľa sčítania z roku 2011 žilo v Ábelovej, no už vrátane Madačky a Nedelišťa, len 243 obyvateľov, z toho k evanjelickej viere sa prihlásilo 182 ľudí. Pomyselne i reálne tak tento priestorový celok zostal zachovaný. Aj jeho administratívnym centrom zostala Ábelová, tak ako bola niekoľko storočí centrom cirkevného zboru. Pri všetkých negatívach vývoja v týchto obciach v druhej polovici 20. storočia možno práve v tomto spojení nájsť pozitívny prvok, kde dlhé obdobie existujúci priestorový celok zostal zachovaný, napriek vývoju v 20. storočí, ktoré prostredníctvom celej série zmien na úrovni územnosprávneho a administratívneho členenia pôvodné priestorové celky a mikroregióny skôr rozbíjali a pôvodné väzby popretŕhali.

Literatúra:

ADAMOVIČ, Š.: *Dejiny ev. a. v. Novohradského seniorátu 1517–1940.* Dolné Srnie : Združenie evanjelikov augsburského vyznania Považského seniorátu, 2010. 105 s. ISBN 978-80-89486-04-5.

ALÁČ, J.: Fotografia na náhrobných kameňoch dedinských cintorínov. In. *Slovenské pohrebníctvo*. r. 2, 2012, č. 4, s. 6 - 7.

ALÁČ, J.: Ján Bohumil Molnár a jeho spomienky fascinujúce svojou obyčajnosťou, skromnosťou a úprimnosťou. In. *Zborník zo stretnutia priateľov regionálnej histórie.* r. 5. 2019B. Zostavil Mišo Šesták. Hradište : Priatelia histórie Novohradu 2019, s. 356-374. ISBN 978-80-973441-1-5.

ALÁČ, J.: Juraj Nathanel Petian. Prvý zakladateľ Matice slovenskej, ale i Novohradčan od koreňa. In. *Zborník zo stretnutia priateľov regionálnej histórie*. r. 5. 2019A. Zostavil Mišo Šesták. Hradište : Priatelia histórie Novohradu 2019, s. 50-63. ISBN 978-80-973441-0-8.

ALÁČ, J.: Kamenné oltáre a drevené dosky s motívom srdca z Novohradu. In. *Cirkevné listy*. r. 140, 2016, č. 4, s. 17-20.

ALÁČ, J.: Ľudové náhrobníky Gemera-Malohontu a Novohradu. In. *Múzeum*. r. 55, 2009, č. 1, s. 48.

ALÁČ, J.: Ľudový ornament na náhrobníkoch v Novohrade. In. *Pamiatky a múzeá.* 2007, č. 4, s. 24 – 27.

ALÁČ, J.: Náhrobníky na cintorínoch stredného Slovenska. In. *Na východ od Aše*. r. 7, 2007, č. 1, s. 35 – 37.

ALÁČ, J.: Náhrobníky z Novohradu. In. *Remeslo-umenie-dizajn.* 2005, č. 3, s. 48 – 50.

ALÁČ, J.: Novohradské dediny zaniknuté v 20. storočí. In. Pamiatky a múzeá. r. 65, 2016, č. 4, s. 16-19.

ALÁČ, J.: Obnova starého cintorína v Hornom Tisovníku. In. *Pamiatky a múzeá*. 2011, č. 3, s. 29 – 31.

ALÁČ, J.: Podoby smrti v Novohrade. Fragmenty predstáv a praktík spojené so smrťou a pochovávaním v Novohrade. In. *Acta historica neosoliensia 12/2009*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB 2009, s. 411–421.

ALÁČ, J.: Svedectvo o stratenej minulosti Novohradu. Náučný chodník po evanjelických ľudových náhrobníkoch. In. *Krásy Slovenska.* r. 95, 2018, č. 11 – 12, s. 20 – 23.

ALÁČ, J.: *Tu spočíva kvet, čo zanechal svet...* Obec Horný Tisovník 2015, 152 s. ISBN 978-80-9742121-2-4.

ALÁČ, J. – PULIŠOVÁ, Ľ.: Ema Goldpergerová a jej život pre národ. In. *Zborník zo šiesteho Stretnutia priateľov regionálnej histórie*. Zostavil Mišo Šesták. Hradište : Priatelia histórie Novohradu 2020, s. 172 – 185. ISBN: 978-80-973441-9-1.

ALÁČ, J. – PULIŠOVÁ, Ľ.: Ľudové náhrobníky. In. *Remeslo-umenie-dizajn,* 2008, č. 2, s. 50.

ALBERTY, J., SLOBODA, J. a kol.: *Novohrad 2/1 – regionálna vlastivedná monografia.* Martin : Osveta 1989, 488 s.

BEDNÁRIK, R.: *Cintoríny na Slovensku. Bratislava* : Veda 1972, 308 s.

BEDNÁRIK, R.: Hmotná kultúra slovenského ľudu. In. *Slovenská vlastiveda II.* Bratislava : SAV 1943, s. 123 – 256.

BEDNÁRIK, R.: *Ľudové náhrobníky na Slovensku.* Martin : Matica Slovenská 1949, 113 s.

BEDNÁRIK, R.: Pohrebné zvyky slovenského ľudu. Vystrojenie nebohého do záhrobia. In. *Roľnícka osveta,* roč. 1, 1934, č. 8, s. 118 – 120.

BEDNÁRIK, R.: Ukážka z novohradského ľudového umenia. In. *Výtvarníctvo, fotografia, film.* 1968, č. 6, s. 29.

BEDNÁRIK, R.: *Zvykoslovné pramene výtvarného prejavu Slovenska.* Martin : Matica Slovenská, 1942, 44 s.

BIENIK, J.: *Dejiny Novohradského seniorátu 1517 – 1922.* Dolné Srnie : Združenie evanjelikov augsburského vyznania Považského seniorátu, Dolné Srnie, 2010. ISBN 9788089486052.

BOTÍK, J. a kol.: *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitým zreteľom na etnickú a konfesionálnu mnohotvárnosť.* Bratislava : Lúč 2001, 224 s.

DANGLOVÁ, O.: *Dekor – symbol. Dekoratívne tradície na Slovensku a európsky kontext.* Bratislava : Veda Vydavateľstvo SAV 2001, 237 s. ISBN 80-224-0675-9.

KALESNÝ, F.: *Ľudové umenie na Slovensku.* Martin : Osveta 1956, 280 s.

KRIVOŠOVÁ, J. a kol.: *Evanjelické kostoly na Slovensku.* Liptovský Mikuláš : Tranoscius 2001, 287 s. ISBN 80-7140-213-3.

KUŠNIEROVÁ, E. – ŠMELKOVÁ, E.: Kameň v ľudovom výtvarnom prejave severného Novohradu. In. *Pamiatky a múzeá,* 1998, č. 3, s. 22 – 25.
LACIKA, J.: *Záhadné miesta 4.* Bratislava : DAJAMA 2021, 207 s. ISBN 978-80-972112-1-9.
KOVAČEVIČOVÁ, S.: *Etnografický atlas Slovenska.* Bratislava : Veda 1995, 124 s.
KOVAČEVIČOVÁ, S.: Ľudové skulptúry na Slovensku. In. *Slovenský národopis,* r. 17, 1969, s. 205 – 272.
MRÁZOVÁ, L.: Pol dňa s Timravou. In. *Sborník. Timrava v kritike a spomienkach.* Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1958, s. 99 – 108.
NOVÁK, S.: *Slovenská vlastiveda II. Duchovná kultúra slovenského ľudu.* Bratislava : SAV 1943, 462 s. a 138 s. príloh.
PANČUHOVÁ, E.: Dokumentácia pohrebnej obradovosti v zbierkach Slovenského národného múzea – Etnografického múzea v Martine. In. BOTÍK, J. a kol.: *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitým zreteľom na etnickú a konfesionálnu mnohotvárnosť.* Bratislava 2001, s. 51 – 56.
PLICKA, K.: Na hrobe dvoch sestričiek. In. *Slovenskou otčinou*, 1925 – 1926, č. 2, s. 33 – 34.
PLICKA, K.: Primitivizmus novohradských vrchů. In. *Výtvarné snahy* 9, 1927 – 1928, č. 4, s. 66 – 69.
PLICKA, K.: *Slovensko vo fotografii Karola Plicku.* Turčiansky sv. Martin : Matica Slovenská, 1949, 224 s.
POLÍVKA, V.: *Lučenec a kraj novohradský*. Lučenec : Sokol 1928, 267 s.
PRANDA, A.: Kamenárstvo na Slovensku. In. *Vlastivedný časopis* r. 30, 1981, č. 4, s. 160 – 169.
PRANDA, A.: Kamenné náhrobníky v Novohrade. In. *Umění a řemesla,* 1970, č. 2, s. 34 – 40.
SAKTOR, V.: Ábelová, Ábelová... In. *Sborník. Timrava v kritike a spomienkach.* Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1958. s. 128 – 140.
TKÁČ, Š. – KÁLLAY, K.: *Len kameň a drevo.* Bratislava : Pallas 1977, 153 s.
TOMALA, K.: Historické pamiatky modrokamenského okresu. In. *Stredné Slovensko.* Banská Bystrica : Slovan po roku 1934, s. 96 – 98.
VAVROUŠEK, B.: *Kostel na dědině a v městečku.* Praha : Kvasnička a Hampl 1929, 36 s. a 615 s. obrazová príloha.
VYDRA, J.: *Lidové stavitelství na Slovensku*. Praha : Jan Štec 1925, 232 s.
VYDRA, J.: *Ľudová architektúra na Slovensku.* Bratislava : SAV 1958, 336 s.